

Іван МОЗГОВИЙ, Ярослав МОЗГОВИЙ

АНАХАРСІС ЯК МИСЛИТЕЛЬ НА РУБЕЖІ ДВОХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Простежується діяльність стародавнього скіфа Анахарсіса, творчість якого розглядається крізь призму “діалогу давньогрецької й давньоукраїнської цивілізацій. Спадщина мислителя теж представлена як наслідок міжкультурної й міжгосподарської взаємодії двох етносів.

Ключові слова: антична філософія, сім мудреців, культура Скіфії, традиції Еллади.

Постановка проблеми. У дослідників ніколи не перестане викликати подиву один із найрозвинутіших і найобдарованіших народів Стародавнього світу – грецький, який свого часу стояв на чолі культурного розвитку людства. Адже від нього ми успадкували духовні здобутки, завдяки яким завжди будемо залишатися вічними боржниками цього благородного народу. “Якщо характеризувати грецьку історію як юнацький вік людства, то грецький народ буде в такому випадку високообдарованим юнаком, ранніми успіхами якого ще й тепер живиться нині змужніле людство” [2, с. 13].

До одного з найвизначніших досягнень мислячого духу належить започаткований і випестуваний в Елладі унікальний феномен філософії. Саме в Стародавній Греції склалися і класичний образ філософа як мудреця, і філософії як вищої форми теоретизування. Неупереджений аналіз показує, що в античному світі сформувалися чи не всі провідні напрямки філософствування, виразниками яких у тій чи іншій мірі можна вважати переважну більшість мислителів подальших часів. Тому вивчення давньогрецької філософії дає змогу набагато глибше з’ясувати сутність багатьох явищ духовного життя, що мають місце в наступні епохи (в тому числі в Україні), аж до нашого сьогодення включно. У цьому відношенні цікавою є постать скіфського мудреця Анахарсіса, світогляд якого формувався на перетині двох культурних традицій – грецької й вітчизняної.

Аналіз актуальних досліджень. У наш час до постаті Анахарсіса зверталися такі дослідники, як Й. Кіндстранда, А. Козаєва, Ф. Ройтерс, А. Русяєва. До аналізу діяльності мислителя вдавалися у своїх роботах Р. Гайнце, І. Кукліна, І. Нахов, Д. Спиридонов. Заслугове на увагу монографія С. Бондаря й П. Кралука “Біля витоків української мудрості” (К., 2009), де зачіпилися окремі сторони творчості Анахарсіса. Але в дослідженнях не ставилося окреме завдання простежити синтетичність світогляду мислителя, обумовлену його “приналежністю” двом культурам.

Автори цієї статті своєю **метою** вважають дослідження творчості стародавнього мудреця Анахарсіса крізь призму діалогу давньогрецької й давньоукраїнської цивілізацій з тим, щоб простежити в його спадщині

тенденції міжкультурної й міжгосподарської взаємодій двох (українського й грецького) етносів.

Виклад основного матеріалу. Початки грецької філософії слід виводити, на думку переважної більшості вчених, з діяльності в давні часи “семи мудреців” (кін. VII – поч. VI ст.), до яких (із числа 22 згадуваних) найчастіше відносили Фалеса з Мілета (бл. 640–559), Солона з Афін (бл. 640 – 559), Періандра з Корінфа (бл. 642–577), Біанта з Прієни (642–577), Піттака з Мітілени (648 – бл. 559), Хілона з Лаконіки (596–525), Клеобула з Лінда (VII–VI ст.) чи Місона із Хени (VII–VI ст.) [12, с. 91–94], і від яких до нас дійшли тільки “гноми” (сентенції, афоризми).

Не зупиняючись детально на питанні походження стародавньої філософії, яке виходить за рамки даного дослідження, зазначимо лише, що філософія починається там, де пробуджується людська думка. Виникаючи з міфології шляхом заперечення останньої, філософія постає як “продукт загострення і вирішення суперечностей між міфологією і емпіричним знанням” [6, с. 26]. Правда, виростаючи на родючому ґрунті грецької культури, пронизаної міфологією, філософія тривалий час не могла відмежуватися від неї, оперувала її ідеями. При цьому філософія не сковувалася грецькою релігією, оскільки в останній були відсутні елементи, необхідні для забезпечення духовної монополії – поняття ортодоксальності й догми, замкнута каста жерців і духовна ієрархія тощо.

Важливу роль у становленні філософії зіграв містицизм (орфізм, різні містерії і т.п.), який розквітнув у період загострення політичної боротьби, початку колонізації і кризи гомерівської релігії в VII–VI ст. до н.е., що спричинило ламання архаїчних устоїв Еллади. Соціокультурний переворот цієї доби знищив залишки родового ладу в Греції і означав перехід у способі мислення від теогонії до космогонії, що зумовило розгортання боротьби з традиційною міфологією. Отже, перший конфлікт раціоналізму і містики став конфліктом старих і нових богів.

Оскільки нові ідеї сприймалися як незвичайні, носіями релігійного реформаторства виступали ясновидці й пророки, чудотворці й містагоги, ієрофанти тощо. У цей час великого значення набувають різні містерії (елевсинські на честь Деметри, самофракійські на честь великих богів-кабірів, вакхічні у Фракії та ін.), тобто таємні культури з оргіями – обрядами, що збуджували “ентузіазм” і, викликаючи безпосереднє відчуття натхнення, одержимості, спілкування і єднання з Божеством, з яким пов’язувалася надія на потойбічне блаженство, допомагали їх учаснику довести себе до екстазу, котрий означав вихід за межі розуму.

Уже в часи “мудреців”, тим більше потім, ідеї грецької філософії поширювалися не тільки в метрополії, але і в грецьких колоніях, які масово виникають у VIII–VI ст. на берегах Середземного й інших, пов’язаних з ним морів, від Стівів Гелакла (тепер Гібралтарська протока) до Колхіди (тепер Грузія). Тож набули вони розповсюдження і на території сучасної України, де виникла низка грецьких колоній (Тірас, Ольвія, Херсонес, міста Боспору та ін.).

Особливо важливу роль у житті Північного Причорномор'я грала Ольвія, заснована бл. 600 року до н.е. Вже сам вибір назви міста (Ольвія в перекладі з грецької означає “щаслива”) показує, що елліни, які поселились тут, чудово знали умови регіону і були переконані в своєму майбутньому. І дійсно, ніде поблизу не було настільки зручного в географічному і топографічному плані місця для влаштування поселення. Ольвія чи Борисфен (за однойменною грецькою назвою Дніпра-Борисфену, який протікав неподалік) розташовувалося майже в центрі освоєної еллінами території на двох прибережних терасах. Тому місто давало змогу грекам не тільки займатися господарською діяльністю, але й забезпечувати культурний прогрес на навколишніх землях.

Не випадково впливу греків не уникнули кочові народи України, хоча спочатку у варварів домінувало неприйняття всього еллінського. Традиційно ольвіополіти намагалися підтримувати мирні стосунки з місцевим населенням, хоча нерідко такі стосунки набували характеру конфронтації. Місцеві мешканці, скіфи, досить ревно реагували на вплив греків у регіоні, на поширення їхньої культури й форм господарювання.

Ці перипетії стосунків двох світів відбилися на долі Анахарсіса (620/610 – 550/540), сина скіфського царя Гнура (Девкета) і гречанки [4, с. 66; 7, с. 191; 12, с. 91], поета, лікаря, вченого. Про нього оповідали історик і софіст Геродот (бл. 484 – бл. 424), який відвідав Ольвію і Скіфію, та ряд пізніших античних авторів (Платон, Арістотель, Цицерон, Сенека, Секст Емпірик та інші). Багато греків вважали його взірцем мудрості, одним з найбільших інтелектуальних авторитетів Еллади. Деякі античні автори зараховували Анахарсіса до числа семи грецьких мудреців, від імені яких скіфський філософ, за переказами, ніби то звертався до Дельфійського оракула з питанням, хто серед семи мудреців є наймудріший.

Анахарсіс, як уже зазначалося, був вихідцем із народу скіфів, які кочували в околицях Ольвії. На той час Скіфія ототожнювалася з територією сучасної України, яку населяв цей переважно кочовий народ, про генезу якого на сьогодні існують найрізноманітніші версії (від міграціонізму до автохтонності). Як би там не було, утвердженні скіфів як провідного етносу на наших землях відбулося саме в VII ст. до н.е. після того, як скіфи витіснили з Північного Причорномор'я киммерійців.

Скіфи поділялися на 4 групи племен: царські скіфи (на північ від Меотиди і в Тавріці, степова Україна за р. Геррос – нині Конка чи Молочна), скіфи-кочівники (Правобережжя), скіфи-землероби чи борисфеніти (на північ від Гілеї, між Інгулом і Борисфеном – тепер Дніпро) і скіфи-орачі чи сколоти (Лісостепове Побужжя), яких деякі дослідники ототожнюють із праслов'янами. Окрім того, на південь від скіфів-орачів мешкали алазони, а ще південніше, поблизу Ольвії, – калліпіди (еллінські скіфи) [4].

На території Степу й Лісостепу у скіфів-кочівників склалися могутні племенні союзи й конфедерації на чолі з царями й вождями. Зрештою вони створили об'єднання Велика Скіфія, вплив якої поширювався від Карпат до Паміру й Алтаю. Мешкали скіфи в повозках, харчуючись молоком і м'ясом худоби, хоча мали й поселення-городища. Скіфи були неперевершеними

стрільцями з лука й вершниками. Проте вони не тільки воювали, але й торгували з сусідами. Під час набігів на сусідні землі скіфи захоплювали рабів, яких продавали грекам.

Тодішнє скіфське суспільство характеризувалося глибокою соціально-економічною диференціацією. Верхівку складала могутня у військовому відношенні скіфська знать, що зосереджувала в своїх руках значні багатства. Основними виробниками були прості общинники – кочовики-скотарі й осілі землероби. Підвладне населення сплачувало данину скіфській знаті і відбувало на її користь деякі повинності.

Войовничі скіфи мали жорстокі звичаї. Пізніше їх ім'я стане узагальнюючим для народів Північного Причорномор'я як втіленням варварства і скіфи набудуть слави одного з найбільш войовничих народів Європи. Але це буде потім. Перші ж лаври їм у розглядувану добу приніс мудрець, інтелектуал, філософ Анахарсіс, який спростував традиційну думку про те, що у варварському середовищі мудрість не розквітає. “По той бік Понту, – дещо тенденційно, але не безпристрасно зазначав Геродот, – не можна назвати жодного освіченого племені, і ми не зустрічаємо у них жодної освіченої людини, окрім скіфа Анахарсіса. Серед племен у припонтійських краях, – ми не можемо назвати жодного, хто уславився своїм розумом, крім скіфської народності й Анахарсіса. Серед усіх відомих нам народів тільки скіфи володіють одним, але зате найважливішим для людського життя мистецтвом” [3, с. 191].

Із лаконічних свідчень античних авторів відомо, що дитячі роки Анахарсіс провів у середовищі відважних земляків-скіфів, серед широких південно-західних степів України. Він, безперечно, продемонстрував неабиякі розумові здібності, що вплинуло на його подальшу долю. На той час у Північному Причорномор'ї продовжують осідати греки, які на родючих землях прадавньої України засновують свої колонії, що через них у Грецію мали надходити хліб, риба, раби... Життя Анахарсіса виявилось тісно пов'язаним з Ольвією, де він, очевидно, часто бував. Звичайно ж, мав місце і вплив на хлопця з боку його матері-еллінки, завдяки якій він знав не тільки скіфську мову, але й грецьку. Можливо саме в юнацькі роки Анахарсіс брав участь у релігійних церемоніях ольвіюполітів, які здійснювалися в Гілеї, місцевості напроти коси Дромос Ахіллеса (тепер Тендрівська коса), тобто недалеко від Ольвії.

Скіфський цар Гнур направив Анахарсіса на навчання до Греції, щоб той набув знань, необхідних для майбутнього державника. Адже ще Платон свого часу зазначав: “Ні для держави, ні для громадян не буде кінця нещастям, доки володарем держави не стане плем'я філософів” [8, с. 307].

Проте, можливо цар хотів розвести двох претендентів на царський престол, тобто можливих своїх суперників, – Анахарсіса і його брата Савлія – останній вважався чистокровним, бо був народжений скіф'янкою, а не гречанкою, як Анахарсіс. Незалежно від того, якими мотивами керувався цар, але все це дало змогу Анахарсісу відвідати священну землю Еллади як колиски античної цивілізації.

Відпливши з Ольвії, Анахарсіс спочатку зупинився в Мілеті, де він зустрічався з Фалесом. Пізніше Плутарх відобразить різні сцени з життя вченого скіфа, учасником яких виявиться і перший грецький мудрець. Побачивши одного разу, що гість із північних країв незручно почувається в середовищі освічених еллінів, Фалес став на його захист і зазначив, що “Анахарсіс є людиною тверезомислячою і багатознаючою” [11, с. 177].

Потім Анахарсіс вирушив до Аттики. В архонтство Евкрата (592) він прибув у Пірей, а далі в Афіни, де, як пише Лукіан Самосатський, він зустрів земляка-скіфа Токсаріда, який і допоміг йому адаптуватися до афінського середовища [5, с. 66–70]. Невдовзі Анахарсіс познайомився в Афінах із мудрецем і реформатором Солонем. “Кажуть, – пише Плутарх, – Анахарсіс прибув до Солонів будинку в Афінах, постукав і сказав, що він іноземець, прийшов укласти з ним союз дружби і взаємної гостинності. Солон відповів, що краще заводити дружбу в себе вдома”. Так ось, – відповів Солон, – ти ж сам удома, тож і уклади з нами союз дружби та гостинності”. Солон був у захваті від його винахідливості; він прийняв його з радістю і деякий час тримав біля себе, коли сам він уже був громадським діячем і укладав закони” [10, с. 161]. Проживши в Афінах близько чотирьох років, Анахарсіс мав змогу ознайомитися з реформами Солона, метою яких, зокрема, було врегулювання аграрних відносин.

У Коринфі Анахарсіс зустрічався з тираном (625–585) Періандром, у Спарті – з Хілоном, у Дельфах – із Місоном. Спартанці його запам’ятали, а він, судячи з їх слів, позитивно відгукувався про них. Можливо, перебуваючи в Спарті, Анахарсіс ознайомився з реформами Лікурга. Згодом разом із Солонем, Біантом і Піттаком Анахарсіс відвідав у Сардах лідійського царя Креза (560–546), нащадка Аглая (сина Геракла й Омфали). Перед цим він написав листа Крезу: “Правителю лідійців! Я приїхав в еллінську землю, щоб навчитися тутешнім правилам і звичаям; золота мені не треба, достатньо повернутися в Скіфію, ставши кращим, ніж я був. І ось я їду в Сарди, оскільки знайомство з тобою означає для мене дуже багато” [4, с. 96]. Таким чином, Анахарсіс спілкувався з сімома мудрецьми, до яких часом відносять і його самого. Значною мірою під їх впливом великий скіф захопився античною філософією й релігією. “Анахарсіс побачив багато країн і виявив там свою велику мудрість” [3, с. 259]. Мабуть він ще раз побував у Мілеті, який економічно й культурно був пов’язаний з містами Північного Причорномор’я.

Знайомлячись у Греції з еллінськими звичаями і спілкуючись із багатьма відомими на той час мислителями, Анахарсіс сам еллінізувався, хоча сприймав далеко не все, що було притаманне високо розвинутій давньогрецькій цивілізації. Не раз він критично висловлювався щодо порядків, які панували серед греків. Оскільки античні філософи-досократики писали переважно поетичні твори, Анахарсіс теж залишив власний поетичний твір (правда, той не зберігся), де він порівнював скіфські і грецькі звичаї, віддаючи перевагу першим. Але при цьому виходець зі Скіфії жодним чином не був прибічником ідеї культурного ізоляціонізму. Тому Плутарх наголошував, що “мудрий Анахарсіс, багато чого засуджуючи в еллінів,

схвально відгукувався про вживання деревинного вугілля, яке давало можливість внести в будинок вогонь, залишивши дим за дверима” [9, с. 106]. Це суттєве свідчення на користь прагматичного підходу скіфського принца до здобутків цивілізації.

Високо цінуючи свободу, Анахарсіс був прибічником того, що волю не можна віддати ні за які матеріальні блага. Мислитель у даному випадку цінував не стільки стіни чи прикраси, які знаходяться в будинку, а людей, що живуть там. Для нього людина, яка б вона не була (навіть слуга, раб), поставлена вище за будь-які матеріальні цінності. Судячи зі свідчень античних авторів, Анахарсіс не відчував своєї меншовартості через те, що він скіф. Він вважав, що важливим є не те, до якого народу людина належить, а те, як вона цей народ представляє. Цікавими були його міркування про душу, які також озвучив Плутарх, і які дуже нагадують пізніші міркування християн з їх вірою в єдиного Бога. Зрештою, “теологічні” роздуми мислителя відображають його уявлення про щастя, яке неможливе без відчуття свободи, про що він наголошує в одній із “бесід”: “Тому, – сказав Анахарсіс, – цей Бог і є єдиним вільним, або хоча б найбільш вільним серед богів: він живе за власними законами, усевладний і нікому не підпорядкований, він царює й тримає віжки” [11, с. 190–191].

Філософ вважав, що все людське життя повинне бути суцільним добродійством. Навіть коли людина розважається, їй не слід переставати чинити добро. Отже, “не в розвагах полягає щастя, – наводить Арістотель думку Анахарсіса, – адже це навіть безглуздо, щоб метою були розваги і щоб людина все життя працювала й терпіла біди заради розваг. Адже, так би мовити, заради іншого ми вибираємо все, за винятком щастя, оскільки щастя і є метою. А щирі зусилля й праця заради розваг здаються дурними і вже занадто дитячими; зате розважатися задля того, щоб наполегливо чинити добрі [справи], – на думку Анахарсіса, це вважається правильним, тому що розвага нагадує відпочинок, а люди, які не в змозі трудитися безперервно, потребують відпочинку” [1, с. 280]. Як видно, грецький демократизм лише посилив вільнолюбні погляди скіфського мислителя.

Подорож Анахарсіса тривала довго. За цей час він не лише познайомився зі способом життя греків, їхнім суспільно-політичним устроєм, культурою, але й запам’ятався еллінам як вельми мудра людина.

Коли ж влада в Скіфії перейшла до рук Савлія, зведеного брата Анахарсіса, останній вирішив, що настав час повертатися додому. Через Геллеспонт (тепер Дарданелли) він прибув до берегів Скіфії, щоб навчати своїх земляків жити на “еллінський лад”. Як видно з подальшого, його програма навчання передбачала й свотоглядну революцію. Але в місцевості Гілея Савлій стрілою з лука вбив свого брата – офіційно за його участь у містеріях на честь Матері богів, з якими Анахарсіс познайомився в Кізіку, та за спробу ввести в Гілеї запозичений у Кізіку, місті на південному березі Пропонтиди (нині Мармурове море), культ Матері богів (Кібели). Насправді ж Савлій не хотів допустити до влади свого конкурента. Тому останніми словами Анахарсіса були такі: “Розум зберіг мене в Елладі, заздрощі згубили мене на

батьківщині” [4, с. 95]. Правда, існує й версія, що Анахарсіс, подібно пізнішому Сократу, помер за “ідею”.

Анахарсіса, як зазначав Страбон, представники античного світу вважали винахідником ковальських міхів, гончарного круга і якоря з двома лапами [7, с. 191]. За деякими даними, він мав сина Анаперра. Збереглося свідчення про 10 листів Анахарсіса, серед яких були ті, що адресовані різним царям (лідійським, фракійським та ін.). За свідченням Діогена Лаертського, Анахарсіс написав 800 рядків віршів про скіфські й еллінські звичаї у мирному житті і на війні; а в риторичі продемонстрував таку майстерність, що дав початок прислів'ю “говорить, як скіф” [4, с. 95]. На жаль, вірші Анахарсіса до нас не дійшли.

Взагалі, те, що залишилося від теоретичної спадщини Античності, в тому числі Північного Причорномор'я, є лише крихіткою льоду від потужного айсберга давньої мудрості, ідеї якої, відображені в папірусах і пергаментях, спізнали вогонь пожеж і міжусобиць, свавілля варварів і безумство учасників завойовницьких походів. І все ж до нащадків дійшло близько 50 висловлювань, які приписуються стародавньому скіфському філософу Анахарсісу. Це, зокрема, міркування про поведінку людей, людські взаємовідносини, захист власної гідності, про задрість, значення мови, мореплавання, гімнастику, політику й суспільний устрій, про вино та шкідливість пияцтва тощо. Анахарсіс також цікавий для нас своєю проповіддю віри й розумного аскетизму.

На Анахарсіса посилалися найбільш авторитетні мислителі Еллади. Популярність скіфського мудреця була настільки великою, що його ім'я та думки намагалися використати для пропаганди своїх ідей представники різних філософських напрямків, зокрема, кініки. Як вважають дослідники, близько III ст. до н.е. з'явився неавтентичний твір “Листи Анахарсіса”. Його ім'я використовував також для викладу своїх філософських поглядів Плутарх у творі “Бенкет семи мудреців” та в решті своїх “Моралій” і в “Паралельних життєписах”. Ці та інші джерела й дають змогу з більшою чи меншою повнотою відновити цілісність поглядів давнього мислителя.

Висновки. Таким чином, аналіз античних джерел [Herod.; Diog. Laert.; Luc. Scyth.; Arrian] показує, що Анахарсіс став символом єднання Греції й України. А водночас він демонструє той факт, що біля витоків філософської думки та багатого інтелектуального життя стародавньої Еллади поряд із греками стояла людина, яка походила з території сучасної України. І хоча Анахарсіс упав жертвою конфлікту цивілізацій (еллінської й скіфської), проте при цьому він засвідчив тенденцію до взаємодії і взаємозбагачення культур, до діалогу цивілізацій.

Література

1. Аристотель. Сочинения: в 4 т. [Текст] / общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.

2. Браш, М. Классики философии. От древнейших греческих мыслителей до настоящего времени [Текст] / М. Браш. – СПб. : Вестник Знания (В. Битнера), 1907. – Т. 1. Греческая философия. – 512 с.
3. Геродот. История [Текст]. – М. : АСТ Москва, 2006. – 696 с.
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов [Текст] / Лаэртский Диоген. – М. : Мысль, 1979. – 620 с.
5. Лукиан. Сочинения: в 2 т. [Текст] / ред. : А. И. Зайцев. – Т. 1 – СПб. : Алетейя, 2001. – 472 с.
6. Семушкин, А. В. Мифологический и эмпирический истоки философского знания [Текст] / А. В. Семушкин // Ист.-филос. Ежегодник : 1989. – М. : Наука, 1990. – С. 26–39.
7. Страбон. География [Текст] / вступ. ст. и комм. Г. А. Стратановского. – М. : ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2004. – 639 с.
8. Платон. Сочинения: в 3 т. [Текст] / под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; вступ. ст. А. Ф. Лосева. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3. – Ч. 1 – 687 с.
9. Плутарх. Застольные беседы [Текст] / отв. ред. : Н. М. Боровский, И. Л. Гаспаров. – Л. : Наука, 1990. – 392 с.
10. Плутарх. Избранные жизнеописания : в 2 т. [Текст]. – М. : Правда, 1990. – Т. 1. – 592 с.
11. Плутарх. Исида и Осирис [Текст]. – К. : Уцимм-Пресс, 1996. – 251 с.
12. Фрагменты ранних греческих философов [Текст] / отв. ред. И. Д. Рожанский. – М. : Наука, 1989. – Ч. 1. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики – 576 с.

Summary

Mozgoviy, Ivan, Mozgoviy, Yaroslav. Anacharsis as a thinker on the edge of two civilizations.

The ancient Scythian Anacharsis' activity is traced in the article. This creation is examined through the prism of dialogue between the ancient Greek and ancient Ukrainian civilizations. The heritage of the thinker is also presented as a result of cultural and economic interaction of the two ethnic groups.

Keywords: *ancient philosophy, the seven sages, Scythia culture and traditions of Greece.*

Отримано 25.11.2011